

บทสรุปและเสนอแนะ

6.1 บทสรุป

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีการเติบโตทางวัฒนธรรมมาแต่โบราณกาล มาหลายยุคหลายสมัย อาจกล่าวได้ว่าทุกภูมิภาคและเกือบทุกท้องถิ่นมีอดีต ล้วนมีมรดกทางวัฒนธรรม ดังเช่น โบราณสถาน จนกระทั่งในระยะหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในลักษณะที่สร้างความแก่แก่และเสื่อมตัวเอง อันเนื่องมาจากการรับวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอก ความเจริญทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม อุดมการณ์ทางการเมือง และปรัชญาทางสังคมเศรษฐกิจที่มาจากสังคม หรือประเทศตะวันตก มีบทบาทอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยหันเหไปจากสังคมแบบประเพณีดั้งเดิม เป็นผลให้เกิดความรู้สึกว่ามีความล้ำหลังทางวัฒนธรรมขึ้น นั่นก็คือการรับของใหม่เข้ามาโดยขาดความเข้าใจอย่างทอ่งแท้ในเรื่องความหมายและสาระประโยชน์ ทำให้ปรับตัวไม่ทัน และมักจะเกิดผลเสียหายนขึ้น

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทโบราณสถาน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ได้พยายามพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิต เพื่อการดำรงชีวิตที่ผาสุก เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในทางศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึง การสร้างสรรค์ และฟื้นฟู วัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากอดีต ที่สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน และอนาคตให้เป็นสังคมที่มั่งคั่ง ผาสุก สมบูรณ์ การอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะโบราณสถาน ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมมิให้ถูกทำลาย และสงวนรักษาให้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี เหมาะสมถูกต้องตามหลักวิชาการ จะเป็นการส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยว การศึกษาหาความรู้ อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมให้มีการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ อันจะเป็นการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์จากอดีตถึงปัจจุบันอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ความรัก ความสามัคคีของคนในชาติ

แต่ในปัจจุบันสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในประเทศไทยกำลังเสื่อมโทรม มาจากหลายสาเหตุ โดยสาเหตุสำคัญๆ คือ สาเหตุจากภัยธรรมชาติ จากสภาพดินฟ้าอากาศ หรือจากภัยธรรมชาติ สาเหตุจากมนุษย์ การทำลายโบราณสถานมีทั้งเกิดโดยความจงใจและไม่จงใจ และสาเหตุจากการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นในด้านอุตสาหกรรม เกษตรกรรม หรือการท่องเที่ยว กระทั่งสาเหตุอื่นๆ เช่น การขาดแคลนงบประมาณในการดำเนินงานขุดค้นและการอนุรักษ์

โบราณสถาน บุคลากรที่ไม่เพียงพอสำหรับงานด้านนี้ หรือการประสานงานของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงปัญหาทางด้านกฎหมายในการจัดการ และอนุรักษ์โบราณสถาน จากสาเหตุต่างๆ มากมายดังกล่าว จะเห็นได้ว่าความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทโบราณสถานนั้นเกิดจากปัจจัยหลายสาเหตุ ทำให้โบราณสถานจำนวนมากไม่น้อยถูกทำลายไป หรืออยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม เพราะขาดการดูแล ขาดการทำนุบำรุงและมีค่าใช้จ่ายอย่างไม่เหมาะสม หรือแม้ส่วนที่ได้รับการอนุรักษ์ คุ้มครอง ก็มักจะจัดการอย่างไม่ถูกวิธี ไม่เหมาะสม โดยที่ประเทศไทยเป็นประเทศที่ปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย คืออำนาจสูงสุดอยู่ที่ประชาชน ดังนั้นการจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ รวมถึงการจัดการโบราณสถาน ซึ่งถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นสมบัติของคนทั้งชาติ ประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าว จึงสมควรที่จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการโบราณสถานด้วย

สำหรับการมีส่วนร่วม เมื่อพิจารณาอย่างรอบด้าน จะพบว่ามีความหมายที่แตกต่างอย่างมากกับความร่วมมือ แต่คนมักสับสนและจัดวางเส้นแบ่งในทางปฏิบัติได้ยาก เพราะความร่วมมือ นั้นหมายถึง การที่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็น เจ้าของหรือเจ้าภาพ งานหรือกิจกรรมนั้น ๆ แล้วขอให้ฝ่ายอื่นๆ เข้าร่วม เช่น ขอความร่วมมือด้านทรัพย์สิน สิ่งของแรงงานหรือเวลาในการทำกิจกรรม ฯลฯ มีลักษณะเกิดขึ้นเป็นครั้ง ๆ ไปไม่มุ่งความต่อเนื่องและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เข้าร่วม แต่มุ่งจะให้กิจกรรมหรืองานนั้นเสร็จตามความต้องการของฝ่ายเจ้าของงาน แต่การมีส่วนร่วม คือ การที่องค์ประกอบต่างๆ ประชาชน ชุมชนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และรัฐ มาร่วมกันดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะของกระบวนการ มีขั้นตอนที่มุ่งหมายจะให้เกิดการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่อง คือ มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มีการแก้ปัญหา การร่วมกันกำหนดแผนงานใหม่ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วม ซึ่งมีความหลากหลายตามความเกี่ยวข้องของกิจกรรมที่จะทำ

ยุทธศาสตร์ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงต้องสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจต่อโครงการพัฒนาที่ดำเนินการโดยรัฐ หรือเอกชน ที่อาจมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมทั้งคุณภาพชีวิตของประชาชน สนับสนุนและเสริมสร้างขีดความสามารถให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาคมระดับชุมชน ให้มีความพร้อมและความเข้มแข็งในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระดับพื้นที่ ภายใต้ศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น ควรส่งเสริมการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ

สนับสนุนให้องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนการดำเนินงานของภาครัฐ ภายใต้การบริหารจัดการแบบพหุภาคี

ปัญหาที่สำคัญที่สุดในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ศิลปกรรม ประเภทโบราณสถาน นั้น มีสาเหตุหลักๆ อยู่ 3 ประการด้วยกัน

1. ปัญหาจากบทบัญญัติของกฎหมาย โดยเฉพาะพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขครั้งล่าสุด พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นกฎหมายหลักในการอนุรักษ์โบราณสถาน ยังคงรวมอำนาจอยู่ส่วนกลาง ไม่ได้กระจายอำนาจออกไปสู่ท้องถิ่น หรือประชาชน
2. ปัญหาจากหน่วยงานของรัฐ เช่นกรมศิลปากร ยังไม่เชื่อมั่นในศักยภาพในการจัดการโบราณสถาน ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน
3. ปัญหาจากประชาชน ที่ขาดความรู้ ความเข้าใจ ในการอนุรักษ์โบราณสถานที่ถูกต้อง รวมทั้งขาดจิตสำนึก และความตระหนัก ในความสำคัญของโบราณสถาน

ในปัญหาที่หนึ่ง ปัญหาจากบทบัญญัติของกฎหมาย เนื่องด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่ให้สิทธิ และเสรีภาพแก่ประชาชนอย่างมากมาย โดยเฉพาะในเรื่องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพราะจากที่ผ่านมาในอดีตการพัฒนาประเทศขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดปัญหาขึ้น ในด้านศิลปวัฒนธรรม รัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้ให้ความสำคัญกับศิลปวัฒนธรรมมากมายอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ดังจะเห็นได้จาก

มาตรา 46 สิทธิในการอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมอันดีของประเทศ

มาตรา 69 หน้าที่ของประชาชนในการรับการศึกษา อบรม พิทักษ์ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการฝึกอบรม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติ

มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะต้องมีส่วนในการบริหาร และจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

จากบทบัญญัติดังกล่าวของรัฐธรรมนูญ ซึ่งให้เห็นว่าหน้าที่ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาติไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่งอีกต่อไป แต่เป็นหน้าที่ของทุกคน ในการที่จะปกป้องรักษา ไม่ว่าจะเป็นประชาชน ชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และรัฐ แต่พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ยัง

ไม่ได้กระจายอำนาจ และเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานโบราณสถานด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญในการจะให้ประชาชนและชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม เพราะกฎหมายยังคงรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ในการสั่งการต่างๆ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการโบราณสถาน

ปัญหาที่สอง ปัญหานี้เป็นปัญหาในทางปฏิบัติ หน่วยงานของรัฐ คือ กรมศิลปากร เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการอนุรักษ์โบราณสถาน ยังคงรวมศูนย์อำนาจในการจัดการอยู่ โดยสาเหตุสำคัญก็คือว่า กรมศิลปากรยังไม่เชื่อในศักยภาพ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนว่ามีความสามารถพอในการที่จะจัดการดูแลโบราณสถานได้ ทั้งๆ ที่กรมศิลปากรก็มีปัญหาในเรื่องบุคลากร และงบประมาณที่ไม่เพียงพอต่อการดูแลโบราณสถาน ในขณะที่กรมศิลปากรก็ดูแลเท่าที่ทำได้ ซึ่งก็ไม่ทันต่อการป้องกันความเสื่อมโทรมของโบราณสถานที่มีอยู่มากมายทั่วประเทศ ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากรมศิลปากรได้มีการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถาน เพื่อจัดการดูแลรักษาโบราณสถานให้มีความเหมาะสม จึงสมควรที่กรมศิลปากรจะต้องเปลี่ยนทัศนคติจากเดิมเสียใหม่ ช่วยกันเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ ทักษะในการจัดการโบราณสถานให้กับท้องถิ่นและประชาชน โดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนในท้องถิ่นนั้น เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการโบราณสถานมากกว่าเดิม โดยเฉพาะโบราณสถานในสองระดับท้าย

ปัญหาสุดท้าย เป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการโบราณสถาน เพราะถ้าหากประชาชนไม่มีความรู้ ความเข้าใจ และความพร้อม ในการจัดการโบราณสถานแล้ว การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมย่อมสร้างปัญหามากกว่าที่จะเป็นผลดี อาจทำให้เกิดความเสียหายต่อโบราณสถานได้ หรือทำให้เกิดการชักนำกันไปในทางที่ผิดๆ ดังนั้นการให้ความรู้ ความเข้าใจกับประชาชน จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ จะต้องให้ความรู้ ความเข้าใจในการอนุรักษ์โบราณสถานที่ถูกต้อง และต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง ให้ประชาชน ได้มีความรัก มีจิตสำนึก และความตระหนัก ถึงความสำคัญของโบราณสถาน และช่วยกันปกป้องคุ้มครองมิให้โบราณสถานในท้องถิ่นของตนทรุดโทรมเสียหาย เมื่อถึงเวลานั้นประชาชนในพื้นที่จะเป็นผู้ผลักดันและกำหนดแนวทางอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของคนแทนภาครัฐ ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของการอนุรักษ์ตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากที่กล่าวมา จึงเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการโบราณสถาน นั้น มีความสำคัญมาก เพราะถ้าขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยแล้ว ถ้าพึ่งเพียงกรมศิลปากรเพียงหน่วยงานเดียวย่อมไม่มีทางที่จะจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟู โบราณสถาน ที่มีอยู่มากมาย

ทั่วประเทศได้อย่างแน่นอน ซึ่งเมื่อประชาชนมีความรัก ความเข้าใจ ห่วงแทน ในคุณค่า ความสำคัญของโบราณสถานแล้ว นอกจากจะเป็นการแบ่งเบาภาระที่มีอยู่เกินกำลังของหน่วยงาน จากส่วนกลางลงไปได้แล้ว ยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของประชาชน และชุมชนท้องถิ่นให้ กลับมาแข็งแรง สามารถพึ่งตนเองได้ต่อไป และจะทำให้ประชาชนชาวไทยมีความภาคภูมิใจใน คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมของชาติ คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ความเป็นไทย โดยการอนุรักษ์ โบราณสถานของชาติเป็นงานที่ซับซ้อน ต้องการการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และต้องการความ ร่วมมือร่วมแรงร่วมใจกันจากหลายฝ่าย จึงจะสามารถที่จะอนุรักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรมของ ชาติให้คงอยู่สืบต่อไป

6.2 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ศึกษากรณี โบราณสถาน แล้วพบว่ามีปัญหาทั้งทางกฎหมาย และทางปฏิบัติ จึงใคร่เสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาเพิ่มเติม

ในทางกฎหมายมีดังต่อไปนี้

1. แก้ไขหลักการของพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ให้สอดคล้องกับหลักสิทธิชุมชนโดยให้กฎหมายวางกรอบใหญ่ในการบริหารจัดการอนุรักษ์โบราณสถานไว้ แล้วให้ชุมชนท้องถิ่นกำหนดกฎ ระเบียบ หลักการปฏิบัติให้สอดคล้องกับสภาพวัฒนธรรมของท้องถิ่นตน ภายใต้กรอบที่กฎหมายให้ไว้

2. ควรแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ให้มีองค์กรในรูปของคณะกรรมการ ที่มีสมาชิกประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญทางด้านวิชาการ โบราณคดี โบราณสถาน ประวัติศาสตร์ ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิทยาศาสตร์ โดยมาจากเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากร เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนองค์กรเอกชน (NGO) โดยมีอธิบดีกรมศิลปากรเป็นประธานกรรมการขององค์กรนี้ และมีอำนาจแต่งตั้งอนุกรรมการกระจายอำนาจไปทั่วทุกจังหวัด เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรต่างๆ เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์โบราณสถานในทางอ้อม

3. แก้ไขปรับปรุงหลักเกณฑ์การขึ้นทะเบียนและการกำหนดเขตคุ้มครองโบราณสถาน ตามมาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ว่าคณะกรรมการวิชาการเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานผู้ประเมินคุณค่าของโบราณสถาน โดยให้เพิ่มคณะกรรมการมาจากตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนจากประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพิจารณาด้วย โดยให้คงอำนาจตัดสินใจไว้ที่ส่วนกลาง ทั้งนี้เพื่อเป็นการเปิดช่องให้ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือตัวแทนประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ได้เรียนรู้ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันมากขึ้นกว่าเดิม

4. เพิ่มเติม พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ในเรื่องการให้ข้อมูลข่าวสารของทางราชการ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการงานทางด้านโบราณคดี โดยกำหนดให้กิจกรรมใดที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานไม่ว่าจะเป็นการขึ้นทะเบียน การซ่อมแซม บูรณปฏิสังขรณ์ หรือการบริหารจัดการใดๆ ที่เกี่ยวกับโบราณสถาน เช่น นำโบราณสถานไปพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว จะต้องมีการแจ้งเรื่องดังกล่าวให้แก่ประชาชน และชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในเขตโบราณสถานนั้นๆ ได้ทราบ โดยกำหนดให้เจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรมีหน้าที่ต้องให้ข้อมูลข่าวสารในเวลาดำเนินงานด้านโบราณคดีให้แก่ประชาชน หรือชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ประชาชนได้ตรวจสอบและเป็นการเพิ่มความโปร่งใสในการปฏิบัติหน้าที่ของกรมศิลปากร

5. ควรนำเรื่องของการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนโดยประชาพิจารณ์ ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน พ.ศ. 2548 มาใช้ในบางกรณีตามความเหมาะสม เช่นการจัดการท่องเที่ยวโบราณสถานในท้องถิ่น การรับฟังความคิดเห็นของประชาชนจะต้องมีการแจ้งวันเวลา และสถานที่ ก่อนที่จะมีการรับฟังความคิดเห็น เพื่อให้ประชาชน และชุมชนท้องถิ่นได้เข้าใจสิทธิหน้าที่และแสดงความคิดเห็น เพื่อให้ทางกรมศิลปากรได้นำกลับไปพิจารณาหาทางออกที่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น

6. การกระจายอำนาจกฎหมายควรกำหนดอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ชัดเจน ในการบริหารจัดการงานด้านมรดกทางวัฒนธรรมให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้มีผลทางด้านการปฏิบัติ และให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดแผน และนโยบายตั้งแต่แรก เพื่อให้มีความสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น

7. นำมาตรการทางเศรษฐศาสตร์มาใช้ เช่นมาตรการทางภาษี โดยให้ได้รับการยกเว้นภาษีที่ดิน ภาษีโรงเรือน หรือในกรณีบุคคลใดที่ได้มีการใช้จ่ายเงินในเรื่องที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาโบราณสถานอาจได้รับยกเว้นภาษีเงินได้ เป็นต้น เพื่อจูงใจประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานมากขึ้นกว่าเดิม

8. แก้ไขปรับปรุงมาตรา 43 แห่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ควรให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) ได้ออกกฎกระทรวง โดยคำแนะนำของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ โดยกำหนดเงื่อนไขการประกาศกระทรวงใหม่ ให้รัฐมนตรีสามารถออกประกาศกระทรวงกำหนดพื้นที่คุ้มครอง แหล่งธรรมชาติและศิลปกรรมที่มีคุณค่าได้หลายระดับตามความเหมาะสม เพื่อที่จะสามารถคุ้มครองสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้มากขึ้น

ในทางปฏิบัติ มีดังต่อไปนี้

1. ปรับปรุงระบบฐานข้อมูลของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมให้มีประสิทธิภาพ โดยให้จัดทำระบบฐานข้อมูลที่มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน อาทิ สารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographic Information System : GIS) ซึ่งระบบดังกล่าวเป็นระบบหนึ่งที่มีความเหมาะสมสำหรับการจัดทำฐานข้อมูลของแหล่งธรรมชาติ และแหล่งศิลปกรรม ไปพร้อมๆ กัน และนอกจากตัวระบบแล้วสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การจัดจำแนกประเภทของแหล่งธรรมชาติและแหล่งศิลปกรรมออกเป็นระดับต่างๆ เพื่อให้สามารถวางแผนในการจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับงบประมาณที่ได้รับในแต่ละปี รวมทั้งต้องพัฒนาระบบอื่นๆ อีก เช่น Remote Sensing , 3D ,Meta data ,และ Map-ping Web- Based เทคโนโลยีเหล่านี้ถูกนำมาประยุกต์ใช้เพื่อจัดทำแผนที่หรือข้อมูลที่แสดงถึงประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม เพื่อการเผยแพร่ถ่ายทอดความรู้ เป็น

เครื่องมือสำหรับส่งเสริมการท่องเที่ยวและก่อให้เกิดการตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

2. กรมศิลปากรต้องเปลี่ยนความคิดเป็นว่าโบราณสถานเหล่านั้นคือสมบัติของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่ของรัฐมีหน้าที่คอยสนับสนุน ช่วยเหลือในทางเทคนิคและวิชาการ โดยช่วยให้ประชาชนในท้องถิ่นดูแลโบราณสถานได้อย่างเป็นรูปธรรมด้วยตนเอง ต้องเพิ่มบทบาทภาครัฐเพื่อสนับสนุนประชาชนและชุมชนให้มีส่วนร่วมมากขึ้น ส่งเสริมความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจขององค์กรชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของสถาบันและกลุ่มชุมชนในรูปแบบต่างๆ ให้การศึกษาและพัฒนาการเรียนรู้ของประชาชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ สนับสนุนอาสาสมัครและผู้นำท้องถิ่น ยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน

3. ส่งเสริมให้การศึกษาเกี่ยวกับประเภท ความสำคัญ คุณค่าของโบราณสถานในระบบโรงเรียนทุกระดับ เพื่อเป็นการปลูกฝังเยาวชน ควรให้มีกำหนดลงในหลักสูตรการเรียนการสอนทั้งในระดับประถม มัธยม และมหาวิทยาลัย โดยการกำหนดรูปแบบการเรียน รวมทั้งกิจกรรมต่างๆ ให้มีความเหมาะสมในแต่ละระดับชั้นเรียน และให้มีการศึกษาวิจัย เรียนรู้และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ทางปฏิบัติ โดยเฉพาะในด้านงานฝีมือ เช่น การทอผ้าพื้นเมือง การทำเครื่องปั้นดินเผา ทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน และงานฝีมือที่เป็นแบบอย่างเฉพาะท้องถิ่น โดยเน้นให้มีการดำเนินการเป็นอาชีพเสริมของประชาชน เพื่อให้มีคนสืบทอดวัฒนธรรมอย่างไม่ขาดสาย

4. ส่งเสริมให้มีการนำเอาประเด็นสำคัญของชาติและของท้องถิ่นมาปฏิบัติในวาระอันสมควร สม่าเสมอ และเหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน เปิดโอกาสให้ประชาชน องค์กรเอกชน ได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานและในท้องถิ่น หรือโบราณสถานสำคัญระดับชาติ และสนับสนุนให้มีการเผยแพร่ชื่อเสียงของประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน รวมทั้งพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

5. ดำเนินการประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบทางสื่อมวลชนต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ ภาพยนตร์ และสื่ออื่นๆ เพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญ คุณค่าของโบราณสถาน และกระทำอย่างต่อเนื่อง ทั้งสื่อสารมวลชนในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น

6. การดำเนินการที่ยึดหลักองค์รวม คือ การศึกษาและการจัดการโบราณสถานในชุมชนท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นองค์รวม โดยใช้ชุมชนเป็นหน่วยปฏิบัติการเชิงพื้นที่ และมุ่งทำการศึกษาเรื่องราวในอดีตและปัจจุบันทุกมิติของชุมชนนั้นๆ ทั้งเรื่องภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แหล่งน้ำ ภูมิอากาศ เศรษฐกิจ สังคม การทำมาหากิน วัฒนธรรม ประเพณี การเมืองการปกครอง ศาสนา ความเชื่อ การท่องเที่ยว ตลอดจนผลกระทบของแต่ละส่วนที่มีต่อกันและกัน บนหลักการพื้นฐานที่ว่าทุกภาคส่วนในชุมชนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ได้

7. การยอมรับความแตกต่างของวัฒนธรรม ต้องยอมรับว่าชุมชนที่ตั้งของโบราณสถานใดๆ ก็ตามมีลักษณะทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป นักจัดการที่เป็นคนนอกจะต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ความสำคัญกับระบบความเชื่อของชุมชนเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกฎเกณฑ์ทางสังคมต่างๆ ของชุมชนจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและจริงจัง

8. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแบบเปิด ผู้ดำเนินงานจัดการโบราณสถานในขั้นตอนของการศึกษาวิจัย ได้แก่ นักโบราณคดีอาชีพ นักอนุรักษ์ นักจัดการ นักศึกษาโบราณคดี นักวิชาการและนักศึกษาในสาขาที่เกี่ยวข้อง นักพัฒนา และคนในชุมชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้รู้ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้สูงอายุ เยาวชน พระสงฆ์ ช่างท้องถิ่น ฯลฯ ทำงานร่วมกันในลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันช่วยกันสร้างความรู้ให้ทุกคนมีส่วนร่วมได้เสมอกัน

9. การสร้างความประทับใจร่วมกันของชุมชน กระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม โบราณสถาน ต้องมุ่งสร้างความประทับใจในคุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณสถาน เรื่องราวภูมิหลังของโบราณสถานนั้นๆ ทั้งในระดับมหภาคของชุมชน และสังคมนักโบราณคดี และนักจัดการที่เห็นคุณค่าและความสำคัญในโบราณสถาน ก็จะต้องจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ประชาชน และชุมชนทั่วไปเห็นคุณค่าและความสำคัญน้อยไปกว่าเดิม และที่สำคัญจะต้องสร้างกระบวนการที่จะทำให้ประชาชนและชุมชนท้องถิ่นที่มีโบราณสถานเกิดความรู้ ความเข้าใจ ทศนคติที่ดีต่อโบราณสถานนั้น เกิดความรับหวงแหนในฐานะที่เป็นโบราณสถานร่วมกันของชุมชน

10. รัฐบาลต้องให้การสนับสนุนด้านบุคลากรและงบประมาณอย่างเพียงพอในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม ทั้งในราชการส่วนกลาง และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

11. รัฐบาลต้องกำหนดกรอบแนวทาง และกฎเกณฑ์มาตรฐานขั้นต่ำที่ชัดเจน ในการอนุรักษ์โบราณสถาน ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ว่าควรมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาขั้นพื้นฐานไปก่อน อันได้แก่

11.1. งานบำรุงรักษาโบราณสถานขั้นพื้นฐาน การตรวจตราสม่ำเสมอ บำรุงรักษาเป็นประจำซึ่งเป็นกระบวนการสงวนรักษาโบราณสถานเบื้องต้น เช่น การดูแลรักษาความสะอาด ถากถางวัชพืช การกำจัดสิ่งกีดขวาง และดูแลรักษาสภาพล้อมบริเวณโบราณสถาน

11.2. การปกป้องคุ้มครอง และเฝ้าระวังโบราณสถานมิให้ถูก ทำลาย หรือถูกทำให้เสื่อมค่าโดยใช้มาตรการทางกฎหมาย

11.3. การป้องกันและแก้ไขความเสื่อมสภาพของโบราณสถาน ซึ่งเป็นกระบวนการสงวนรักษาโบราณสถานต่อเนื่องจากข้อ 11.1 เช่น การป้องกันมิให้เสื่อมสภาพ ชำรุดพังทลายจากน้ำกัดเซาะ การป้องกันการผุพัง การซ่อมแซมเบื้องต้นก่อนการอนุรักษ์ เป็นต้น ซึ่งภารกิจนี้สามารถพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ดำเนินการตามกรรมวิธีการบำรุงรักษาได้

11.4. งานด้านประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสาร การท่องเที่ยว การจัดสิ่งอำนวยความสะดวก และกิจกรรมเพื่อการศึกษาของชุมชน ซึ่งภารกิจนี้จะต้องมีการฝึกอบรมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

12. ควรให้หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม ที่ตั้งอยู่ในทุกจังหวัด เป็นผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ในหลักการอนุรักษ์โบราณสถานที่ถูกต้องแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

13. รัฐควรเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีความพร้อม โดยการรวมตัวของประชาชนและชุมชน ให้อยู่ในรูปขององค์กรชุมชน รูปแบบองค์กรในระยะเริ่มแรก ควรเป็นองค์กรชุมชนที่รัฐเข้าไปช่วยจัดตั้ง และสนับสนุนในด้านต่างๆ ว่าจะเป็นในด้านวิชาการ หรือด้านงบประมาณให้องค์กรชุมชน จนกว่าองค์กรชุมชนนี้จะมีความพร้อม

14. สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ และขยายเครือข่ายขององค์กรชุมชน โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ สื่อมวลชน และสร้างเครือข่ายการสนับสนุนด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร เพื่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ จัดให้มีการฝึกอบรมอาชีพด้านต่างๆ ที่สอดคล้องกับศักยภาพของชุมชนและท้องถิ่นรวมทั้งเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ในการเลือกประกอบอาชีพให้มีความเหมาะสมกับการจัดการ โบราณสถาน สร้างความตระหนักและความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยต้องให้ประชาชนและชุมชนเข้าถึงตัวโบราณสถาน ได้ใช้ประโยชน์อย่างยุติธรรมและเท่าเทียมกัน รวมทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการบริหารจัดการ เผยแพร่และให้โอกาสประชาชนได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับท้องถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐ

15. พัฒนาองค์กรเอกชน (NGO) ทางด้านโบราณคดี ให้มีความเข้มแข็ง เพื่อให้องค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปมีส่วนช่วยส่งเสริมให้ประชาชนมีพฤติกรรมทางสังคมที่เหมาะสม ปฏิบัติอยู่ในระเบียบ กรอบของประเพณีวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งการร่วมงานกับหน่วยงานอื่น